

УДК 378.147+371.134:372.832

В. О. Мирошніченко,
кандидат педагогічних наук, доцент
А. О. Федчиняк,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Бердянський державний педагогічний університет)

ПРАВОВА ОСВІТА: ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Анотація

У статті подаються визначення поняття "правова освіта", аналізується його категоріальний апарат. Досліджуються основні підходи до тлумачення цього поняття на основі педагогічної та юридичної літератури. Характеризуються значення правової освіти в сучасному суспільстві та умови її успішної реалізації.

Ключові слова: правова освіта, понятійно-категоріальний аналіз, правове навчання, правове виховання, правова компетентність, правосвідомість.

Summary

In the article the definition "legal education" is considered; its categorical apparatus is analyzed. The main approaches to the interpretation of this definition on the basis of educational and legal literature are studied. The meanings of legal education in modern society and conditions of its successful implementation are characterized.

Key words: legal education, conceptual and categorical analysis, legal education, legal education, legal competence, sense of justice.

Постановка проблеми. Побудова правової держави та громадянського суспільства в Україні передбачає суттєве підвищення правосвідомості та правової культури всіх суб'єктів суспільних відносин. Успішне вирішення цього завдання залежить від багатьох факторів, але, у першу чергу, від рівня освіти країни. Освіта є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального та економічного розвитку суспільства і держави. Тому формування правової свідомості громадян за допомогою правової освіти і виховання – головний напрям державної політики.

Правова освіта є складовою системи освіти і має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства, а також сприяє всебічному розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її розумових та фізичних здібностей, талантів, формуванню громадян, здатних до свідомого суспільного вибору.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі питання правової освіти в Україні були об'єктом дослідження науковців: Б. Андрусичина, А. Гуза, О. Зайчука, І. Кучинської, Н. Матвіїшина, Н. Оніщенко, О. Скакун (історія та сучасний стан правової освіти); О. Іваній, Г. Кашкарьова, Т. Ремех, І. Федорова (підготовка фахівців правознавства); Л. Висоцької, М. Городиського, Я. Кічука, О. Наровлянського, Л. Рябовол, О. Пометун, А. Стаканкова (науково-теоретичного обґрунтування правової освіти).

Мета дослідження – визначити поняття, категоріальний апарат, місце і роль правової освіти.

У словниках та енциклопедичних виданнях правова освіта подається як один з головних елементів формування правової культури і правової

свідомості населення, складова системи освіти в цілому, що становить комплекс державних та інших заходів, спрямованих на досягнення мети освіти [14] або ж процес засвоєння знань про основи держави та права, виховання в громадян поваги до закону, прав людини, небайдужого ставлення до порушень законності та правопорядку [12].

Дослідниця Л. Висоцька зазначає, що основні аспекти правової освіти в сучасному науково-педагогічному дискурсі все ще розглядаються фрагментарно і науковці здебільшого уникають уточнення багатоаспектного визначення "правової освіти". Однак основними аспектами правової освіти, які все ж таки мають місце в сучасних дослідженнях, є:

- історико-теоретичний – витоки, розвиток, становлення, оновлення і вдосконалення змісту сучасної правової освіти;
- методологічно-виховний – пошук ефективних методів, способів, засобів передачі та засвоєння правових знань, умінь, навичок;
- концептуальний – визначення мети, завдань, принципів, основних підходів щодо реалізації програмних положень правової освіти;
- компетентнісний – підготовка фахівця, здатного реалізувати свій правовий потенціал, який визначається необхідним обсягом і рівнем правових знань та досвіду у відповідному виді діяльності;
- ідейно-пропагандистський – формування правових переконань через популяризацію ідеї правової держави та права як ефективного інструмента регулювання суспільних відносин і взаємовідносин між людьми в соціально неоднорідному суспільстві [2].

У іншій своїй праці Л. Висоцька стверджує, що специфіка поняття "правова освіта" і його дотичність до системи правових наук спонукає до звернення до правових актів, що унормовують понятійно-категоріальний апарат. Серед них: Указ Президента України №992/2001 "Про Національну програму правової освіти населення" (2001 р.), Указ Президента України № 1149/2008 "Про Всеукраїнський тиждень права" (2008 р.). "Свої" визначення щодо правової освіти пропонують Навчальна програма "Правознавство (практичний курс)" для 9-х класів навчальних закладів (Рекомендовано міністерством освіти і науки України, лист від 21.05.08 р. № 1/11-1969), Програма для загальноосвітніх навчальних закладів "Правознавство" 10 клас рівень стандарту/академічний рівень, підручники "Правознавство" для загальноосвітніх навчальних закладів, навчальні посібники "Правознавство (Основи правознавства)", для студентів неюридичних/юридичних спеціальностей навчальних закладів I-IV рівнів акредитації та інша правова наукова література.

Звернення до державної законодавчої бази, освітніх документів та публікацій вітчизняних науковців дозволяє сформулювати універсальне, більш широке визначення розглядуваного поняття.

Правова освіта – це структурний комплексний компонент освіти України, що являє собою:

- діяльність органів влади, юстиції та освіти, спрямованої на розробку і запровадження напрямків, програм, рекомендацій, механізмів інформаційного та методологічного характеру щодо забезпечення правової освіченості населення;
- комплекс заходів виховного, навчального та інформаційного

характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття населенням правових знань та навичок;

– процес засвоєння правових знань, умінь та навичок з метою формування правової свідомості, правової культури особистості для реалізації правових поведінкових установок існування соціально неоднорідного суспільства.

Поняттєво-категоріальним інструментарієм правової освіти є: правова реальність, правовий плюралізм, зміст правової освіти, правове навчання, правове виховання, правова педагогіка, правова компетенція/компетентність, правосвідомість, праворозуміння, правова культура [3].

Здебільшого в науковій літературі правову освіту розглядають як систему виховних і навчальних дій, спрямованих на створення умов для формування поваги до права, власних уявлень і настанов, заснованих на сучасних правових цінностях суспільства, достатніх для захисту прав, свобод і законних інтересів особи та правомірної реалізації її громадянської позиції [6].

На думку О. Скакун, правова освіта – цілеспрямований процес правового навчання в системі освіти юридичного (професійно-правового) і неюридичного профілю, що полягає в передаванні, нагромадженні і засвоєнні знань, умінь і навичок правового характеру [10].

Сутністю правової освіти є спрямованість на оволодіння правовими знаннями, вміннями й навичками, на формування правосвідомості особистості (аксіологічних уявлень про право), підвищення рівня її правової культури, розвиток правових якостей та виховання законослухняного громадянина з активною громадянською позицією.

Однак нерідко зустрічаємо в юридичній та педагогічній літературі ототожнення поняття “правова освіта” зі схожими поняттями “правова просвіта”, “юридична освіта”, хоча кожне із них має зовсім різний зміст і завдання.

Правова просвіта – це єдина загальнодержавна система вивчення законодавства, що охоплює всі верстви населення та всіх державних службовців [10]. Вона передбачає комплекс заходів: пропаганда права засобами масової інформації (журнали, радіо, телебачення, Інтернет); видання літератури з юридичної проблематики (популярні брошури, коментарі до законів і правової практики); усна правова пропаганда (лекції, бесіди, консультації, вечори запитань і відповідей, цикли лекцій, лекторії); наочна правова інформація (стенди фотографій правопорушників, стіннівки, бойові листки тощо); вплив юридичної практики законотворчої діяльності держави, роботи судів та інших правоохоронних органів; вплив творів літератури і мистецтва, присвячених правовим проблемам, кінофільмів тощо. Тобто правова просвіта має чітке завдання – дати комплекс знань з тих чи інших питань права і законодавства, роз'яснити чинне законодавство населенню країни [5].

Проте правова освіта (навчання) є найбільш ефективною і результативною формою, оскільки вона дає можливість безпосередньо долучитися до процесу передачі, накопичення та засвоєння правових знань у всіх дошкільних, загальних середніх, вищих навчальних закладах, установах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів.

Юридична освіта – це вже певний рівень фахової освіти, здобутий у

результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння системи правових знань, поглядів, переконань, умінь і навичок; формування особи, здатної до професійно-правової діяльності. Вона забезпечує підготовку кваліфікованих фахівців у галузі права для роботи в державному апараті, судах, адвокатурі, народному господарстві, правоохоронних органах, які працюють на утвердження в суспільстві верховенства права та правової свідомості й правової культури громадян.

Таким чином, правова освіта – це структурний компонент освіти в Україні, процес набуття правових знань, навичок і вмінь, формування поваги до права, закону, прав і свобод людини та громадянина, відповідних правових орієнтацій та оцінок, правових установок поведінки.

Правова освіта покликана реалізувати такі цілі, як виховання поваги до права, формування власних уявлень і установок, заснованих на сучасних правових цінностях суспільства, вмінь захищати права, свободи і законні інтереси особистості, здатності мислити і діяти в складних життєвих обставинах, аналізувати правові норми стосовно конкретної ситуації.

Цілі правової освіти конкретизуються завданнями, що стоять перед правоосвітнім процесом. До них можна віднести: формування та розвиток правових знань у сфері державного управління; виховання поваги до права як соціальної цінності, до принципів законності; вироблення потреб та навичок активного захисту у встановленому законом порядку своїх прав, свобод та законних інтересів; подолання правового нілігізму, тобто заперечення ігнорування і негативне ставлення до права, чинного законодавства та правових форм організації суспільних відносин, прав і свобод інших людей [7].

Освіта є найважливішою складовою суспільного життя країни, необхідною умовою його стабільного розвитку. Без якісної освіти неможливий поступ держави в майбутнє, підготовка молоді до життя і праці в демократичному, правовому суспільстві, яке швидко змінюється і висуває все підвищені вимоги до рівня освіченості та вихованості підростаючого покоління.

Загальноосвітні й національні тенденції у сфері культури й освіти визначають освіту як ключ до подолання бідності, підвищення загального рівня вихованості, запоруку громадянського миру та стрижень стратегії розвитку держави. Ці положення є вихідними у реформуванні української освіти, здійсненні тих змін, які відповідають новим соціально-економічним і політичним реаліям розвитку нашої держави. На сьогодні практикується багатовекторність підходів до визначення інфраструктури та змістового наповнення освітньої галузі. При цьому визначальною передумовою її розвитку залишається законодавче забезпечення.

В основі норм сучасного права переважають загальнолюдські цінності, і в той же час право є засобом, за допомогою якого вони реалізуються. Право, у свою чергу, наділене пріоритетом у соціальному регулюванні, оскільки через свою обов'язковість (імперативність), формальну визначеність і державну захищеність воно здатне найбільш оптимально забезпечити нормальне функціонування суспільства, що є складним соціальним організмом [4, с. 73]. На думку російського правознавця С. Алексєєва, у людства немає іншого шляху або іншого способу вирішення глобальних проблем, що загрожують тяжкими наслідками для людського роду, як поставити в центр життя людей сучасне право. Тільки воно, право, здатне протистояти цілком можливій

катастрофі, що загрожує людству в ситуації (умовах) “майбутньої анархії”, “вільності”, свавілля влади, тероризму [1, с. 270]. Право не обмежується роллю нормативного регулятора, воно активно впливає на соціальну сферу, спонукаючи соціальні групи, суспільство в цілому до певних форм поведінки та до взаємодії між собою, викликаючи в них певні зв'язки з суспільством. Тим самим право забезпечує включення індивідів і груп до єдиної системи соціальної організації.

Соціально-економічне становище держави, перехід до демократичних засад управління та ринкових відносин господарювання, нового рівня регулювання суспільних взаємин, прояв нігілізму з боку населення щодо функціонування законів та входження України до європейського правового поля зумовлюють новий підхід до вирішення проблем формування правосвідомості і правової культури майбутніх учителів, їх підготовки до правовиховної роботи з учнями.

Державну політику в сфері підготовки майбутніх учителів до правовиховної діяльності визначають Конституція України, Закони України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про вищу освіту”, “Національна програма правової освіти населення”, “Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті”. У розв'язанні поставлених державою і суспільством завдань щодо правової освіти провідне місце належить: 1) школі, оскільки тут закладаються основи правової культури, і через яку проходять всі громадяни держави; 2) учителям з високим рівнем професійно-педагогічної підготовки, органічною складовою якої є правова культура. Учитель, формуючи норми і правила поведінки, сприятиме “розвиткові в дітей почуття законності”, яке так мало помітне в суспільстві (М. Пирогов).

Дослідники (І. Баєва, В. Баженов, С. Белічева, В. Головченко, О. Іванов, А. Іпакян, В. Морозова, В. Оржеховська та ін.) наголошують на тому, що розбудова правової держави залежить не тільки від ефективної роботи правоохоронних органів, а й від правового виховання, формування правової свідомості і правової культури кожної людини, громадянина, що залежить насамперед від педагогів.

Результатами правового навчання повинно стати: 1) набуття людиною основ правових знань; 2) формування правових уявлень про те, що є правомірним і що неправомірним у конкретній ситуації, якими є правові наслідки певної дії чи вчинку, поглядів і переконань. Вони є основою для формування правових поглядів і переконань. Людина, у якої сформовані правові погляди і переконання, не лише усвідомлює їх істинність, а й готова діяти відповідно до норм законів [8, с. 9].

Правове навчання здійснюється в загальноосвітній школі та виші на заняттях під час вивчення навчальних предметів різного циклу і в позаурочний час. Правові знання – це система певного обсягу знань людини про право і правові норми, а також відомостей про конкретні правові норми, їх розуміння, усвідомлення сутності правових принципів; це відображення у свідомості індивіда об'єктивно існуючого права. Правові знання виступають головним стрижнем усієї системи правовиховної діяльності, завдяки чому людина може розмежовувати дозволене й заборонене. Вони сприяють формуванню в молоді чіткого уявлення про те, що є правомірним і неправомірним у конкретній ситуації, якими є правові наслідки певної дії чи вчинку.

Проте одних знань не досить для того, щоб особа діяла відповідно до вимог законів. Такий висновок було зроблено І. Романовою на основі аналізу перекручень правової свідомості в дослідженнях кримінологів (А. Ратінова, І. Карпеца, А. Бойкова та ін.) [9].

Правове навчання зумовлене змістом навчального матеріалу і віковими особливостями учнів. М. Фіцула говорить про те, що вивчення гуманітарних предметів у школі має спрямовуватися на формування в учнів високих ідеалів, морально-правових якостей, непримиренності до аморальності, правопорушень та злочинності.

Отримання певного рівня правових знань впливає на формування в особи власних ціннісно-правових орієнтацій, що безпосередньо визначає ставлення особи до різноманітних правових явищ й обумовлює її поведінку у сфері дії права. Саме від рівня та якості правового навчання залежить правове виховання і рівень правової культури та правосвідомості особи. Щоб стати реальним стимулом і регулятором правомірної поведінки, правові знання повинні перейти в ціннісні установки, отримати емоційне забарвлення, стати внутрішнім переконанням [13, с. 30].

Значення правової освіти полягає в тому, щоб досягти такого рівня правосвідомості та правової культури, коли кожен член суспільства дотримувався б соціальних правил поведінки та правових норм виключно завдяки внутрішній потребі, власним переконанням, а не під страхом примусу. Таке відношення сприяє формуванню мотивів та звичок правомірної, соціально активної поведінки. Поведінка особи має бути свідомою. Вироблення звички дотримуватися правових норм, правомірно поводитися – головне та найскладніше завдання правової освіти.

Однак, на думку О. Зайчука, Н. Оніщенко, результатом правової освіти є правова освіченість. Це наявність у особи сукупності правових та професійних знань, поглядів, переконань, правових установок тощо, які надають їй можливість правильно оцінити соціальну роль права як рівної міри свободи, справедливості, захисту її прав і законних інтересів. Сутність правової освіченості полягає передусім у тому, що особа знає свої конституційні права та обов'язки і відповідно до цього обирає той чи інший варіант поведінки, який не суперечить закону та характеризує її реальну підготовленість і можливість діяти зі знанням справи [11].

Умовами успішної реалізації правової освіти є: органічне поєднання правової освіти із загальною середньою і професійною освітою, культурою, політичним, економічним, моральним, естетичним та іншими формами виховання; відкритість та доступність інформації про державу і право, про процеси в державно-правовій сфері; систематичність та безперервність поширення і набуття знань про державу і право; участь юристів та їх об'єднань у поширенні правових знань; організаційні та методичні заходи міністерств і відомств, місцевих органів державного управління і самоврядування, закладів освіти, наукових установ, підприємств і організацій [10].

Висновки. Отже, правова освіта є складовою системи освіти України, яка є комплексом заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами правових знань, умінь та навичок, формування поваги до права, закону, прав та свобод людини, відповідних правових орієнтацій та оцінок, правових поведінкових

установок та мотивів правомірної поведінки. Вона є невід'ємною частиною загальної освіти громадянина країни, необхідною умовою формування правосвідомості та правової культури. Правова освіта є запорукою того, що право стає регулятором життя індивіда, а не перешкодою на шляху вирішення його особистих завдань. На сьогодні саме правова освіта може стати найважливішим чинником розвитку особи, становлення громадянського суспільства й демократичної правової держави в сучасній Україні.

Перспективи подальших пошуків. Проведене дослідження зумовлює необхідність теоретичного осмислення визначених вище категорій, що становлять понятійно-категоріальний апарат правової освіти та практичних рекомендацій щодо ефективного здійснення правового навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев С.С. Линия права / С.С.Алексеев. – М. : Статут, 2006. – 461 с.
2. Висоцька Л. Актуальні аспекти правової освіти в дисертаційних роботах сучасників / Л. Висоцька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journal.kdpu.edu.ua/pedag/article/view/2335/1947>
3. Висоцька Л. В. Правова освіта: проблематизація питання поняттєво-категоріального апарату / Л. Висоцька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=2642
4. Львова О. Л. Право і релігія як ціннісно-нормативні системи / О. Л. Львова // Правова держава. Випуск 17. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – С. 73-81
5. Мазеина Ю. В. Правовое просвещение как педагогическая категория / Ю. В. Мазеина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jurnal.org/articles/2012/ped18.html>
6. Національна програма правової освіти населення від 18 жовтня 2001 року № 992/2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uapravo.net/akty/ministry-resolution/akt9pmir7d.htm>
7. Оніщенко Н. Правова освіченість у контексті рівнів правової освіти [Електронний ресурс] / Н. Оніщенко // Віче. – 2012. – № 23. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3413/>
8. Правове виховання учнів : метод. посіб. / авт. укл. М. М. Фіцула. – К. : ІЗМН, 1997. – 148 с.
9. Романова І. А. Формування правової свідомості майбутніх учителів у процесі навчальної діяльності : автореф. дис. канд. пед. наук / 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / І. А. Романова. – Харків. 2002. – 16 с.
10. Скакун О.Ф. Теорія права і держави [Текст] : підручник / О. Ф. Скакун ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – 3-є вид., доп. і перероб. – К. : Правова єдність, 2011. – 524 с.
11. Теорія держави і права. Академічний курс [Текст] : підручник / О. В. Зайчук [та ін.]; ред. О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
12. Український юридичний термінологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marazm.org.ua/document/termin/index.php?file=%CF%F0%E0%E2%EE%E2%E0%20%EE%F1%E2%B3%F2%E0%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF.txt>
13. Шиханцев Г.Г. Юридическая психология / отв. ред. В. А. Томсинов. – М. : Зерцало, 2000. – 352 с.
14. Юридична енциклопедія ; під ред. Шемшученко Ю.С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyclop.com.ua/content/view/1258/58/1/15/>

Стаття надійшла до редакції 30.03.2017